BAG‘RIKENGLIK – ODAMLARNING QADRIYATLARIGA NISBATAN HURMATLI MUNOSABAT

Aytbayeva Gulchexra Yermekbayevna
Guliston davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va tillarni o‘qitish kafedrasi dotsenti
Sabirova Manara Omirbay qizi
Guliston davlat pedagogika instituti qozoq tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Bag‘rikenglik – bu bir-biriga o‘xshamaydigan odamlarning oz‘aro tushunish san’ati ekanligi, bag‘rikenglik insoniy munosabatlaming muhim xususiyat ifodasi sifatida kishilar o‘rtasidagi do‘stlik, mehr-muhabbat, o‘zaro yordam, hamkorlik, hamjihatlik, hamdardlik, tinchlik, osoyishtalik kabi munosabatlarni aks ettirishi haqida hamda bag‘rikenglik tarbiyaning bolalikdan boshlanishi borasida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlari: bag‘rikenglik, tolerantlik, tolerantlik paradoksi, mantiqiy paradoks, murosasizlik, bag‘rikenglik munosabat, qadriyat, barqarorlik, tolerantlik tamoyillari, insoniy munosabatlam.

Bag‘rikenglik, birinchi navbatda, sabr-toqatlilikdir. Shaxsiy imtiyozlardan qat’i nazar, boshqalarning qarashlariga, qiziqishlariga bag‘rikenglikdir. Terminolo-giya bo‘yicha gapiradigan bo‘lsak, “bag‘rikenglik” so‘zi lotincha “tolerantia”dan kelib chiqqan bo‘lib, “chidamlilik”, “sabrlilik”, “bardoshlik”, “toqatlilik” degan ma’nonilarni anglatadi [2; 80–83]. Bag‘rikenglik tamoyili aqidabozlikdan, haqiqatni mutlaklashtirishdan voz kechishni anglatadi va inson huquqlari sohasidagi xalqaro huquqiy hujjatlarda belgilangan qoidalarni tasdiqlaydi. Bu tamoyilga ko‘ra, har kim o‘z e’tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu

huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olmog‘i lozim. Bir kishining qarashlari boshqalarga majburan singdirilishi mumkin emas. Tolerantlikni alohida shaxslar, guruhlar va davlatlar namoyon qilishi lozim [9].

Zamonaviy dunyo o‘zini namoyon qilish uchun ko‘plab imkoniyatlarni taqdim etsada, uning shaxsiyatini namoyon etishga hurmat bilan munosabatda bo‘lish muammosi ochiqligicha qolmoqda. Kiyim-kechak, musiqa, sport – har kim dunyo haqidagi tasavvuriga qarab o‘z qiziqish doirasini tanlaydi, ammo afsuski, ko‘p odamlar buni tushunmaydilar yoki tushunishni xohlamaydilar. O‘zlariga nisbatan salbiy munosabat tufayli odamlar o‘zlarini biron bir narsada kamsitilgan deb bilishadi. Shuning uchun ular jamiyatdagi bag‘rikenglikni chaqirishadi. Shuni ta‘kidlash kerakki, bu haqda nafaqat zulm qilganlar, balki barcha odamlar ham bilishlari kerak.

Chunonchi, bu yerda ham tanganing ikki tomoni bor: tolerantlik paradoksi yoki tolerantlik chegarasini belgilash paradoksi. Bu Karl Popper tomonidan 1945-yilda “Ochiq jamiyat va uning dushmanlari” asarida bildirilgan hamda cheksiz bag‘rikenglik tolerantlikning yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladi, deb ta’kidlagan qarorlar nazariyasidagi mantiqiy paradoks, chunki murosasizlikka bag‘rikenglik ikkinchisining keng tarqalishiga olib keladi. Shuning uchun bag‘rikenglikni saqlash murosasizlarga nisbatan murosasiz munosabatni talab qiladi, bu esa o‘z navbatida murosasizlikni aniqlash chegaralarini xiralashtiradi [3]. Zo‘ravonlikka yo‘l qo‘ymaslik to‘g‘risida shunga o‘xshash paradoks mavjud bo‘lib, unda zo‘ravonlikning mutlaq taqiqlanishi zo‘ravonlikni jilovlay olmasligiga olib keladi.

Tolerantlik paradoksidan xulosa qilishimiz mumkinki, tolerantlik chegarasini chizish urinishlari mag‘lubiyatga uchraydi, bu esa “o‘z” va “notolerant” o‘rtasidagi chegaraga olib keladi, ya’ni tolerantlik tushunchasiga mantiqiy paradoks kiritilgan. Uni bartaraf etish uchun bag‘rikenglikni xulq-atvor normasi sifatida rad etadiganlarga nisbatan murosasizlik va ayrim hollarda bag‘rikenglikni rad etadiganlarga nisbatan murosasizlik ajralib turishi kerak, umuman olganda, uni zarur deb biladi [3].

Bundan tashqari, haddan tashqari bag‘rikenglik bolalarga ham ta’sir qilishi mumkin: ruxsat berish, har qanday noto‘g‘ri xatti-harakatlarning kechirilishi bolada tegishli munosabatni shakllantiradi. Qiyinchiliklardan qochish va erkalash ularni hal qilishdan ko‘ra ko‘proq muammolarni keltirib chiqaradi, shuning uchun hayotning boshqalarga nisbatan bag‘rikenglik munosabati, vaziyatni aniq ko‘rish, shuningdek, nima foyda va nima zarar keltirishini tushunish kabi jihatlari nihoyatda muhimdir. Shuni esda tutish kerakki, hamma narsa me’yorida yaxshi.

Amaliyotsiz nazariya ko‘p natija bermasligini bilamiz. Qanday qilib o‘zingizni axloqiy jihatdan tarbiyalashingiz kerak, balki atrofingizga ham toqat qilishingiz kerakdir? Avvalo, dunyodagi biron bir odam kimningdir qarashlari va manfaatlariga mos kelmasligini ham qabul qilish kerak. Odamlar boshqalardan terining rangi, musiqiy didi va hakazoalar bo‘lishi mumkin, ammo bu ularni umuman yomonlashtirmaydi. O‘rnatilgan va shakllangan dunyoqarashga ega bo‘lgan kattalar uchun boshqalarga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish bolaga yoki o‘spiringa qaraganda qiyinroq. Har qanday uy poydevordan boshlanganidek, tarbiya ham bolalikdan boshlanadi. Boshqalarga hurmat tuyg‘ularini uyg‘otish, ularning shaxsiy hayotiga bo‘lgan huquqlarini tan olish bolalik davrida o‘rnatilishi kerak. Bundan tashqari, bunga nafaqat ota-onalar, balki oiladan tashqarida talaba-o‘quvchi uchun murabbiy bo‘lgan o‘qituvchi ham jalb qilinishi kerak.

Shunday qilib, bag‘rikenglik – bu har bir inson individual va shaxsiy mustaqil hayot kechirish huquqiga ega ekanligini aniq tushunishga asoslangan boshqa odamlarning qadriyatlariga nisbatan bag‘rikeng, hurmatli munosabatdir. Albatta, siz bolaligingizdan bu

ustida ishlashingiz kerak, ammo bu yo‘qolgan darsni to‘ldirish mumkin emas degani emas – amaliyot va shu tarzda odam madaniyatga qo‘shilib, hayotda bunday munosabatni qo‘llashda yaxshiroq yordam berishini anglash.

Yuqorida aytganimizdek, tolerantlik atamasi sabr-toqatni anglatadi, ammo bu tushunchaning ma’nosi ancha kengroq. 185 mamlakat tomonidan qabul qilingan YUNESKOning bag‘rikenglik Deklaratsiyasida [5] ushbu tushuncha turli millat, madaniyat, din vakillari huquqlarini hurmat qilish, insonning individualligini namoyon etish va ifoda etish shakllari hamda usullarini ularning xilma-xilligida qabul qilish sifatida namoyon bo‘ladi. Bag‘rikenglik zamonaviy keng o‘lchovli dunyoda hayot normasi hisoblanib, shaxs va jamiyatning barqarorligini belgilaydi. Tolerantlik tamoyillarining buzilishi mojarolar, urushlar, sivilizatsiyaning yo‘q qilinishiga olib keladi. Boshqacha qilib aytganda, bu nafaqat etnik, madaniy, diniy yoki boshqa xususiyatlarga ko‘ra bizdan farq qiladigan odamga toqat qilish, balki uning shaxsiyatining o‘ziga xosligi va o‘ziga xosligini tan olish qobiliyatidir.

Ba’zida soxta bag‘rikenglik ikkiyuzlamachilik yoki befarqlikka yaqin bo‘ladi. Ular shunchaki yoqimsiz odamni sezmaslikka yoki undan qochishga harakat qilishadi. Bag‘rikenglikdan mahrum bo‘lgan odam tajovuzkor va ziddiyatli, u ijtimoiy jihatdan uzoqni ko‘ra olmaydi, faqat yaqindan ko‘ra oladigan narsalarni qabul qiladi. Bag‘rikenglik faol hayotiy pozitsiyani, ajralishni emas, balki munosabatlarda ishtirok etishni o‘z ichiga oladi.

Bag‘rikenglik – bu bir-biriga o‘xshamaydigan odamlarning oz‘aro tushunish san’ati. Tushunish, boshqasining pozitsiyasini egallash qobiliyati odamni bag‘rikeng qiladi. Odamlarning bir-biri bilan munosabatlari inson hayotining mohiyatidir. Ushbu munosabatlar orqali biz dunyoni va o‘zimizni bilib olamiz, ular bizning shaxsiyatimizni shakllantirishga xizmat qiladi. Bag‘rikenglik boshqalar bilan yashash qobiliyatini rivojlantiradi, shoshilinch hukm chiqarmasdan, subyektiv baho bermasdan ularning boshqacha bo‘lish huquqini qabul qiladi. Bag‘rikeng odam o‘zini boshqarish qobiliyatiga ega, stereotiplardan qochadi, turli xil qarashlar va fikrlarni tan oladi, demokratik pozitsiyalarda turadi. Ushbu sifatdan mahrum bo‘lgan odam, qoida tariqasida, boshqalarni qoralashga va rad etishga moyil bo‘lib, o‘z kamchiliklarini sezmaydi, dunyodagi hamma narsani qora va oqga, odamlarni yaxshi va yomonga ajratadi, avtoritarizmga intiladi.

Bag‘rikenglik insoniy munosabatlaming muhim xususiyat ifodasi sifatida kishilar o‘rtasidagi do‘stlik, mehr-muhabbat, o‘zaro yordam, hamkorlik, hamjihatlik, hamdardlik, tinchlik, osoyishtalik kabi munosabatlarni aks ettiradi. Shunga ko‘ra fuqarolik jamiyati rivoilanishi natijasida bag‘rikenglik ham iamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq ravishda tobora rivojlanib, o‘zining mazmunini boyitib boradi. Yosh avlodni bag‘rikenglik ruhida va bag‘rikenglik tamoyillari asosida tarbiyalash orqali faol fuqarolik pozitsiyasiga ega, huquqiy va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalashdek ustuvor vazifani bajarishga erishish hamda fuqarolik jamiyati shakllanish jarayonini yangi bosqichga olib chiqishda muhim qadam bo‘ladi [4; 453-463].

Bag‘rikenglik inson hayotini boyitadi, chunki boshqa odamlarga samimiy qiziqish, ularni tushunish istagi dunyoqarashni kengaytiradi, dunyoni barcha ko‘rinishlarida bilish istagini rivojlantiradi, bebaho hayotiy tajribani to‘playdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gadoyev S.O. 16-noyabr – diniy bag`rikenglik kuni. (Murojaat sanasi: 25.06.2025. https://buxdu.uz/en/news /1891/16-noyabr -diniy-bagrikenglik-kuni/).

2. Ravshanov F. Tolerantlik: tarix va taraqqiyot. The Light of Islam. Volume: 2018. Isse 1. Ilmiy-tahliliy axborot, 1-son. –B. 80-83

3. The Concept of Toleration and its Paradoxes // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Stanford University, 2017.

4. Yuldoshev T. Yosh avlodni bag‘rikenglik ruhida tarbiyalash - millatlararo totuvlikni ta‘minlashdagi muhim omil sifatida. “Миллий тараққиёт: хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничиликни мустаҳкамлашнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро иштирокчилар билан Республика миқиёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Farg‘ona, 2020. –B. 458-463

5. Декларация принципов толерантности Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_ conv/declarations /toleranc (Murojaat sanasi: 25.06.2025).

6. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. URL: https://psychology_pedagogy.academic. ru/18471/ТЕРПИМОСТЬ (Murojaat sanasi: 25.06.2025).